Traducerea *Paliei de la Orăştie* reflectată în construcţii de origine ebraică

Alexandru GAFTON

1. Spre deosebire de alte traduceri vechi româneşti, *Palia de la Orăştie* constituie rezultatul unui act de traducere care pune la contribuţie, în mod egal, două texte: *Pentateuhul* lui Heltai şi *Vulgata*. Această traducere românească s-a edificat prin consultarea succesivă, foarte probabil verset cu verset, a celor două texte. În felul acesta, pe de o parte, traducătorul român ajunge la conţinutul textului sacru, pe de altă parte, observă două modele formale din care îşi extrage o parte a soluţiilor de traducere. Textul românesc va încerca să redea respectivele conţinuturi având ca suport modelele formale constituite de către cele două versiuni, maghiară şi latină. Deosebirea importantă faţă de alte texte ale epocii se află în existenţa a două modele culte, şi nu a unuia singur. În primul rând, egalitatea de contribuţie a celor două nu se referă la proporţia în care textul maghiar şi cel latin se regăsesc şi se reflectă în *Palia de la Orăştie*. Egalitatea contribuţiei lor se referă, în primul rând, la faptul că traducătorul a privit la cele două versiuni străine ca la două surse perfect utilizabile în întreprinderea sa, nepropunându-şi să traducă unul dintre cele două texte, pe celălalt doar consultându-l sporadic sau considerându-l de rang secund (precum în cazul *Noului Testament de la Bălgrad*, de pildă). Faptul acesta este evident la tot pasul, fiind reflectat cu limpezime în soluţiile de traducere pe care traducătorul român le adoptă. Privind la situaţia altor traduceri vechi româneşti, precum textele coresiene, *Codicele Bratul*, *Codicele voroneţean*, *Psaltirile* secolului al XVI-lea, apoi *Biblia de la 1688*, se observă că acestea sunt edificate pe baza unui singur text. Deosebirea, sub acest aspect, dintre cele anterior menţionate şi *Palia de la Orăşitie*, este una fundamentală, căci traducerea unui text (*Biblia*, spre exemplu) prin intermediul unei versiuni concrete (un text slavon, ori unul grecesc, ori unul latin, spre exemplu), deşi poate fi considerată mai uşor de dus la capăt, mai lesnicioasă, înseamnă, de fapt, că rezultatul traducerii nu va depăşi anumite praguri. Astfel, multe elemente de conţinut vor rămâne neînţelese de către traducător, vor apărea multe dificultăţi de ordin formal, toate reflectându-se în nivelul traducerii, caz în care atingerea nivelului pe care îl are versiunea de tradus rămâne un ideal intangibil. Singura călăuză, în acest caz, o constituie forma textului, ceea ce generează la traducători tendinţa către traducere literală. În cazul în care traducătorul are la îndemână două sau mai multe versiuni, pe care le consideră deopotrivă de valoroase, de utile şi de apte în a-i furniza soluţii şi modele, deşi - în mod cât se poate de firesc - se estompează sever tendinţa de a urma nivelul formal al textului, saltul calitativ care se constată este uriaş.

După cum arată şi studiul traducerii *Paliei de la Orăştie*, tendinţa de a urma, la nivel formal, textul de tradus, se manifestă indiferent de versiunea din care traducătorul a extras conţinutul. Cu alte cuvinte, traducătorul alege forma care i se pare a fi mai adecvată - din punctul de vedere al limbii române, al inteligibilităţii textului pentru

„Philologica Jassyensia", An III, Nr. 1, 2007, p. 11-25

BDD-A804 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:05 UTC)

cititor şi al anumitor cerinţe în a urma un model cult şi, eventual, de a institui nişte norme pe baza respectivului model, dar fără care toate aceste cerinţe să acţioneze concomitent şi conjugat. Scăpând de constrângerile formale care acţionează cu putere în cazul urmării unei singure versiuni, traducătorul intră pe un domeniul aparent liber, dar care este guvernat de o reţea mult mai complexă de impuneri. Acest tip de coerciţie, însă, este de un nivel superior, căci îi permite traducătorului: să atingă o mai mare distanţă faţă de text, într-un proces de înţelegere profundă a conţinuturilor (gramaticale şi lexicale); să-şi cunoască mult mai temeinic propria limbă, împreună cu mecanismele care conferă funcţionalitate şi reproductibilitate sistemului; să dobândească, nu doar capacitatea de imitare şi reproducere a unor procedee de construcţie a textului, ci şi să înveţe tehnici de creare a mijloacelor de exprimare.

Din cele ce preced reiese că textul maghiar şi cel latin devin adevărate modele care oferă traducătorului sugestii şi soluţii, precum şi posibilităţi reale de a se manifesta în conformitate cu cerinţele propriei limbi, cu cerinţele cititorului şi ale unui act de cultură în limba în care se traduce.

2. Vechile traduceri biblice româneşti prezintă destul de frecvent câteva tipuri de construcţii calchiate din textele ale căror traduceri sunt. Prin acestea se exprimă felurite modalităţi de conceptualizare a mai multor relaţii centrate pe temporalitate. Deşi este vorba despre conceptualizări care pot fi considerate general-umane, poporul român nu a dezvoltat respectivele modalităţi şi, în consecinţă, limba română nu le-a gramaticalizat decât în forme oarecum marginale. Întrucât, însă, respectivele construcţii erau întâlnite într-un text de prestigiu maxim, precum este cel biblic, iar esenţa exprimată în respectivele modalităţi a putut fi atinsă în limba română în forme de exprimare diferite, respectivele forme străine de exprimare au putut fi împrumutate şi utilizate de către limba română, înţelese fiind, apoi, de către receptorul textului. Acesta este unul dintre cazurile în care se pot constata constrângerile textului de tradus, dar care se află în concurenţă cu cele ale limbii române ca sistem.

Limbi precum greaca, latina, slavona, limbile indoeuropene, în general, prezintă felurite construcţii (genitivul, dativul şi ablativul absolut, dativ şi acuzativ cu infinitiv sau participiu etc.) pe care traducătorii români au încercat, fie să le calchieze cumva, fie să le redea prin echivalenţi româneşti acceptabili. Destul de mult discutată de către unii cercetători[1], această chestiune merită observată întrucât astfel de construcţii, neromâneşti, calchiate, constituie nişte indici ideali pentru orientarea cercetării în ceea ce priveşte comportamentul traducătorului într-o situaţie precum cea mai sus prezentată ca fiind de natură să caracterizeze *Palia de la Orăştie*.

[1] P. Olteanu, *Imperfectul în slavona de la noi şi traducerea lui în limba română*, în RS III (1958), p. 43-60, Maria Rădulescu, *Formele verbale perifrastice **a fi** + **gerunziul** în textele româneşti traduse din secolul al XVI-lea*, în SCL, XI (1960), p. 691-698, Frieda Edelstein, *Perifraze verbale formate din **a fi** şi gerunziul verbului de conjugat în limba română*, în CL, XI (1966), p. 253-266, *Slava veche şi slavona românească*, Bucureşti, 1975 (coord. P. Olteanu); C. Frâncu, *Formarea şi dezvoltarea timpurilor verbale supra-compuse în limba română: mai mult ca perfectul condiţional, mai mult ca perfectul conjunctiv, viitorul III*, în ALIL, XXIX (1984), p. 23-62; Al. Gafton, *Evoluţia limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Iaşi, 2001, p. 131-133; idem, în *Biblia 1688*, II, Iaşi, 2002, p. LXXIV-LXXVII. Cu certitudine, însă, că de această chestiune cel mai mult s-a ocupat V. Arvinte, mai cu seamă în *Studiile lingvistice* de la volumele I, II, III, IV şi V ale *Bibliei de la Bucureşti*, din ediţia *Monumenta linguae Dacoromanurum*, Iaşi, 1988-1997, precum şi în *Biblia 1688*, I, Iaşi, 2001, p. XLIV-LII.

BDD-A804 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:05 UTC)

3. În primul rând, este vorba despre construcţiile *a fi* + *gerunziul/participiul* (καὶ ἐγένετο), prin care se exprimă diferite forme de trecut. Construcţiile acestea, de proveniență ebraică, de unde fuseseră calchiate de către traducătorii evrei ai *Septuagintei*, au trecut, pe calea calcului, în toate limbile, însă în proporţii diferite. Foarte fideli textului pe care îl aveau în faţă, traducătorii slavi au găsit resurse în limbă pentru a reda respectivele construcţii, dar, mai ales, au avut voinţa de a produce traduceri fidele, sub aspect formal, faţă de textul grecesc. De aceea, frecvenţa acestor construcţii este foarte ridicată în textul slavon. Asemănător se petrec lucrurile în textul englez, precum şi în cel maghiar. Fără a evita aceste construcţii, alte traduceri reduc numărul de ocurenţe ale acestora, încercând să pună la lucru mijoacele respectivei limbi, centrându-se aşadar, pe redarea conţinutului, inclusiv a celui gramatical, dar în forme proprii limbii respective sau dezvoltate de către limba respectivă. Exemplar pentru această categorie este textul *Vulgatei*. Celelalte texte se situează între aceste două tipuri, mai aproape sau mai departe de acestea. În general, se poate spune că, cu cât limba în care se traduce este mai exersată ca limbă de cultură, deţinând o varietate de structuri şi mijloace de exprimare proprii, la care se adaugă o puternică conştiinţă a valorii şi forţei acestora, cu atât procesul de imitare este mai subtil. Firește, această caracteristică este necesară, nu şi suficientă. Este, totodată, necesar ca traducătorii să aibă o anumită concepţie asupra traducerii textului sacru. Astfel, despre limba greacă nu se poate afirma că nu era dezvoltată sub aspect cultural. Traducătorii *Septuagintei*, însă, fără a forţa prea mult această limbă, au încercat să redea conţinutul *Torei*, dar fără a pierde elementele formale ale acesteia. De aceea, cazul traducerii greceşti diferă de cele ale celorlalte limbi şi, mai ales de cel al traducerii latine.

3.1. Dintre textele secolului al XVI-lea, *Codicele Bratul*, traducere a unui text slavon, este unul dintre cele care prezintă această construcţie. Se înregistrează astfel: *era* (...) *durmindu* **бѣ** (...) **спѧ** (CB, FA 12, 6); *era lăcuindu* **бѣже прѣбивь** (CB, FA 1, 13) (în CP: *era de lăcuiia*); *era răbdându* (CB) **бѣхѫ трьпеще** (CB, FA, 1, 14) (în CP: *era de răbda*); *era lăcuindu* **бѣже прѣбивь** (CB, FA 8, 13); *previndu era* **възирaеще бѣхѫ** (CB, FA 1, 10); *era răbdîndu* **бѣхѫже трьпѣще** (CB, FA 2, 42); *era rugându-mă* **бѣхѫ** (...) **молисѧ** (CB, FA 11, 5); *era şezându* **бѣхѫ сѣдеще** (CB, FA 2, 2); *era vânzându* **бѣхѫ продажще** (CB, FA 4, 34); *era* (...) *vrăjindu* **бѣ** (...) **влъхвѹѫ** (CB, FA 8, 9); *eraţi* (...) *rătăcindu* **бѣсте** (...) **блѫдеще** (CB, CV- 1P, 2, 25) (în CP: *eraţi rătăcite*); *fu lângă flămându* **бысть же прiалчень** (CB, FA 10, 10) (în CP: „Fu-i foame şi vrea să guste”); *fură (...) a întra (...) şi a grăi* **бысть же въ иконiи въкѹпѣ вънити иχ въсѫнмище** (CB, FA 14, 1); (FA 9, 3) „Şi ca *era mergând* el a se apropiia către Damasc (...) (CP, FA 9, 3) **идѫщѹ бысть**.

Participiul prezent activ precedat de forma de imperfect a vb. **бъти** (mai ales cea de persoana a III-a singular, **бѣaхѫ**, des întâlnită sub forma variantei contrase, **бѣхѫ**) alcătuia o construcţie activă aptă să redea ceea ce apărea în textul grecesc. Totodată, datorită faptului că aoristul sigmatic al acestui verb putea avea valoare şi uz de imperfect, respectivul aorist se putea utiliza în construcţiile acestea. Exemplele de mai sus arată că, alături de aoristul de tipul **бѣхъ**, **бѣ**, **бѣ** etc., se utiliza, în acelaşi scop şi aoristul de tip **бъıхъ**, **бъıстъ**, **бъıстъ** etc.

Construcţia aceasta este cunoscută şi altor texte, precum *Codex Sturdzanus*: „Şi *era* acela ceas *deştins* arhanghel Mihail” (16^{r}/15-16”); „Şi salce-l *fusese vădzut* şi dzise”

BDD-A804 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:05 UTC)

(59^{v}/9). Deşi astfel e construcţii nu sunt străine textelor vechi româneşti, trebuie menţionat că frecvenţa lor în texte este oscilantă, în unele texte apărând mai des, în altele mai rar, în toate textele alternând cu formele sintetice de imperfect, mai mult ca perfect (în funcţie de valoarea cerută de context). Astfel, privind, din această perspectivă, la versiunile *Apostolului* din secolul al XVI-lea, constatăm situaţii precum: „Era unii de feciorii lu Schecu Ovreaiul, maimarii preoţi şapte, ceia ce aceaia *era făcându*” (CB, FA 19, 14) **бѣхѫже нѣцїи сынове скевїи їѹдеа архиереѡ седемь иже сътвореще**, (în CP şi CV: *făcea*); „ceia *ce-s neţiindu*” **несъдръжеще** (CB, 1Cor., 7, 30) (în CP: „ceia ce nu ţin”).

3.2. În secolul următor, textul românesc în care această construcţie este cel mai bine reprezentată este *Biblia de la 1688*[2]. Fidelitatea traducătorului, Nicolae Milescu, faţă de text, apoi cea a revizorilor munteni, conduşi de către fraţii Greceanu, face ca frecvenţa acestui tip de construcţie în BB să fie foarte ridicată. Provenind din acelaşi secol, dar din altă arie culturală românească şi având ca model *Vulgata*, *Noul Testament de la Bălgrad* este reprezentativ pentru categoria textelor culte care utilizează construcţiile *a fi* + *gerunziul/participiul*, dar fără a crea o astfel de abundenţă în limba română, aşadar mult mai rar[3].

3.3. Având în vedere faptul că textul *Paliei de la Orăştie* nu poate fi considerat prea întins, numărul acestor construcţii poate fi socotit ca fiind destul de mare. Ele apar încă din primele capuri ale PO şi se continuă de-a lungul întregii traduceri. Se înregistrează astfel: „avuţiia lui carea *era dobândit* şi suflete care *era rodit* în Haran” (*Gen*., 12, 5)[4], în textul maghiar: „minden ö ioszagockal, mellet *kerestenec vala*, es a Lelkeket, kiket *nẽzettenec vala* Haranba”, în poziţiile corespondente ale textului latin apar *possederant*, respectiv: *fecerant*[5]”; „Şi soarele *era venit* pre pământ” (*Gen*., 19, 23), în textul maghiar: „es a nap immar *fel iött vala* a földre”, respectiv „egressus est”; „mearse la loc unde *era stătut* înaintea Domnului” (*Gen*., 19, 27), în textul maghiar: „méne a helyre, a holl az WR elött *álla vala*”, respectiv: *steterat*; „Şi Domnul căută de Sara, cum *era zis*, şi aşa făcu cu ea cum *era zis*” (*Gen*., 21, 1), în textul maghiar: „Es az WR meg latogata Sarat miképen *meg mondotta vala*, es vgy chelekedéc ö vele, miképen *meg mondotta vala*”, respectiv: *promiserat*, „locutus est”; „în aceaea vreame care Domnezeu *era zis* lui” (*Gen*., 21, 2), „az idöbe, mellyet az Isten öneki *mondot vala*”, respectiv: *praedixerat*[6]; „în ce chip Domedzeu *era porâncit* lui” (*Gen*., 21, 4), „miképen az Isten öneki *meg parantsolta vala*”, respectiv: *praeceperat*. Privind la situaţia din urmă, unde pentru: „Domnul *era poruncit*” (*Ex*., 36, 1)[7], textul maghiar prezintă: „az

[2] Vezi studiile menţionate, avîndu-l ca autor pe V. Arvinte.

[3] Vezi *Biblia 1688*, II, p. LXXV-LXXVI.

[4] Transcrierea textului PO urmează ediţia *Palia de la Orăştie* (1582), I, Iaşi, 2005.

[5] Nu am considerat a fi necesar ca, alături de exemplul din limba română, să redăm, în întregime, corespondenţii din ambele texte care au contribuit la edificarea *Paliei de la Orăştie*. De aceea, alături de textul românesc stă doar textul din care s-a tradus (pentru cazurile în care am avut certitudinea că întreaga secvenţă provine din una din cele două versiuni străine), după care, pentru comparaţie, s-au oferit doar corespondenţii formei verbale în discuţie.

[6] Vezi şi *Gen*., 12, 4; 22, 3.

[7] Vezi şi secvenţa identică: „cum Do‹m›nul lu Moisi *era poruncit*” (*Ex*., 39, 5), în textul maghiar: „meg parancholta vala”, respectiv: *praeceperat*, precum şi *Ex*., 39, 21, unde textul românesc este identic cu cel de sub Ex., 39, 5, de asemenea cel maghiar, în *Vulgata*, unde acesta este v. 24, apărând *praecepit*.

BDD-A804 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:05 UTC)

WR *parẫcholt vala*”, respectiv: *praecepit*, încă de pe acum se observă că traducătorul român, deşi dispus să calchieze o astfel de construcţie, nu procedează în mod consecvent, cedările faţă de modelul străin alternând cu cele în faţa nevoilor limbii române: „Domnul lu Moisi *porâncise*” (*Ex*., 39, 1), din: „az WR Mosesnec *parancholta vala*”, respectiv: *praecepit* (v. şi *Ex*., 39, 29), precum şi *Ex*., 39, 7: „cum Domnul lu Moisi *poruncise*”, în textul maghiar: „meg parancholta vala”, în cel latin. *praeceperat*; „Când, amu, *era auzit* oca venitului lui Iacov” (*Gen*., 29, 13), în textul maghiar: „Mikor kedig Laban *meg hallotta volna* Iacobnac iöuesenec okat”, în textul latin: „auditis (...) causis itineris”; „Şi deacă *era venit* o lună” (*Gen*., 29, 14), în textul maghiar: „Es minekutanna *el tölt volna* egy holnap”, în textul latin: „postquam *expleti sunt* dies mensis unius”; „Şi acesta aşa fãcu cum Iosif *era lăsat*” (*Gen*., 44, 2), în textul maghiar: „Es ez vgy chelekedec mint Ioseph neki *meg hadta vala*”, în cel latin: „factumque est ita”; (*Gen*., 37, 1) „Iacov, iară, lăcui într-acel pământ în carele tată-său *era lăcuit* ca un venit”, în textul maghiar: „(...) iöueuenyü *lakott vala*”; *peregrinatus est* (*Vulgata*); „Şi deaca trecură 40 de zile, deschise fereastra spre corabie, ce *era* el *fãcut*” (*Gen*., 8, 6), urmând: „cumque transissent quadraginta dies aperiens Noe fenestram arcae quam *fecerat*”, în textul maghiar: „Negyuen nap vtán meg nyita Noe a Bárkanac ablakat, mellyt *chinalt vala*”; „soarele *era apus*” (*Gen*., 28, 11), în textul maghiar: „à Nap *elnyugut vala*”, în textul latin: „(post) solis occubitum” (*Vulgata*).

3.4. Alături de acestea se situează şi secvenţa de sub *Gen*., 24, 30: „Că *era vădzut* cercelul şi podoaba mănilor în mãna soru-sa şi *era audzit* Răvecăei, surori-sa, beseada ce aceasta *era dzis*”, în textul maghiar: „Mart *látta vala* a Násfát ea a kari ékösséget az ö huganac kezein, es *hallotta vala* Rebeccannac az ö huganac beszedet, ki eszt *mondotta vala*”. Situaţia este cât se poate de bogată în informaţii deoarece, arată că, precum textul latin sau alte traduceri, în destul de multe împrejurări, nici textul *Septuagintei* nu redă întotdeauna şi cu maximă fidelitate ceea ce apare în textul ebraic. În *Septuaginta* apare: Καὶ ἐγένετο, ἡνίκα εἶδε τὰ ἐνώτια, καὶ τὰ ψέλλια ἐν ταῖς χερσὶ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ, καὶ ὅτε ἤκουσε τὰ ῥήματα Ῥεβέκκας τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ, λεγούσης, „Et factum est, postquam vidit inaures, et virias in manibus sororis suae, et quando audivit verba Rebbeccae, sororis suae, dicentis”, în *Vulgata*: „Et factum est, postquam vidit inaures, et virias in manibus sororis suae, et quando audivit verba Rebeccae sororis suae, dicentis (...)”, în vreme ce, în cele trei poziţii, textul ebraic prezintă: כְּ֠רְאֹ֨ת אֶת־הַנֶּ֜זֶם, ‘după ce era văzut veriga’, וּכְשָׁ֣מְעוֹ, ‘şi după ce fu auzind’ respectiv לֵאמֹ֣ר, ‘era zicând’.

Pe de altă parte, este firesc să se întâmple astfel deoarece traducătorii *Septuagintei* erau conştienţi de faptul că, pe lângă aceea că nu puteau aduce în greacă toate structurile ebraicei, nici nu puteau face acest transfer de fiecare dată când acele structuri se manifestau în textul ebraic; fireşte că, la aceastea se adaugă şi o altă chestiune: aceea dacă voinţa traducătorilor era îndreptată exclusiv în această direcţie. Întocmai precum traducerile protestante, *Septuaginta* a fost o scriere destinată lecturii, destinată unui cititor concret, şi anume evreii grecizaţi şi, eventual, grecilor, deci trebuia să îndeplinească condiţia de inteligibilitate. (Este semnificativ faptul că succesul unor traduceri precum cea a lui Aquila a fost de scurtă durată, limitat la cercuri restrânse de

BDD-A804 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:05 UTC)

cititori, şi numai la cunoscătorii ambelor limbi[8].) Totodată, însă, nu trebuie omis faptul că, între *Septuaginta* şi targum-uri, între *Septuaginta* şi *Biblia Hebraica*, există destule deosebiri date, în principal, de manuscrisele aflate la baza celor două rânduri de traduceri. Nu este, aşadar, de mirare faptul că *Septuaginta* prezintă diferenţe faţă de textul ebraic (acesta din urmă fiind modelul traducerii lui Luther şi al majorităţii textelor maghiare)[9]. În felul acesta, alături de modelul constituit de *Septuaginta* (text care, direct sau prin intermediul versiunilor slavone, a constituit modelul de bază în spaţiul cultural-spiritual românesc), cultura română cunoaşte şi deţine o traducere care se revendică pe bună dreptate de la *Biblia Hebraica*, aşadar, trecând pe alături de cealaltă mare sursă: textul grecesc. În fapt, prin PO, cultura română are în prima sa încercare, parţial reuşită, de traducere a *Pentateuhului* o versiune care, ce-i drept, indirect, provine din textul ebraic şi, în mică parte, provine în mod direct din *Vulgata*. Abia apoi, direct şi indirect, va avea, prin ms. 45 şi ms. 4389 versiuni care provin din *Septuaginta*.

În aceeaşi categorie se încadrează şi o situaţie precum: „Şi către seară *era ieşit* la câmp **să se roage**" (*Gen*., 24, 63), în textul maghiar: „es estuefelé *kiment vala* a mezöre **imadkoznyi**".

În acest loc, *Septuaginta* diferă sensibil de majoritatea textelor consultate: Καὶ ἐξῆλθεν Ἰσαὰκ ἀδολεσχῆσαι εἰς τὸ πεδίον τὸ πρὸς δείλης, „Et egressus est Isaac, exerceri in campo ad vesperam", în vreme ce, în *Vulgata* apare: „et egressus fuerat ad meditandum in agro inclinata iam die", de asemenea, în textele german, englez şi B.Jer.: „Und er war ausgegangen, um zu beten (...)", „and Isaac went out to meditate (...)", „Or Isaac sortit pour se promener (...)". Ebr. שׂוּחַ era polisemantic, fireşte, dar, majoritatea comentatorilor atribuie formei sensul contextual 'a medita', ceea ce, în lumea indo-europeană, este potrivit a fi echivalat la nivel semantic prin 'a se ruga'[10]. În acest caz, traducerea maghiară şi, pe urma ei, cea românească, procedează invers decât în alte locuri, încercând să lămurească, dincolo de nivelul aparent şi superficial, un loc mai greu accesibil şi destul de important pentru corecta înţelegere a devenirii personajului biblic.

De asemenea: „Aceastea aşa trecând, spuseră lu Iosif că tată-său *ară fi beteag*" (*Gen*., 48, 1), urmează textul latin: „his ita transactis nuntiatum est Ioseph quod *aegrotaret* pater eius", dar împrumutând şi din cel maghiar: „Ennec vtanna meg mondac Iosephnec: Ime á te attyad beteg", adică: 'după aceasta îi spuseră lui Iosif: „Iată, tatăl tău ‹este› bolnav'.

În sfârşit, este de remarcat o situaţie în care autorul *Paliei de la Orăştie* glosează în text: „şi *era venit* **au striin** în Gherar" (*Gen*., 20, 1), pentru: „es *iöueueny vala*

[8] Traducerea *Septuagintei* de către Aquila este caracterizată printr-o literalitate excesivă, interesul acestuia centrându-se pe forma textului (Vezi Al. Gafton, *După Luther*, Iaşi, 2005, p. 30).

[9] Vezi Al. Gafton, *După Luther*, p. 26-32.

[10] După moartea mamei sale, Isac este arătat aici ca întorcându-se dintr-o plimbare de seară, făcută la Puţul Revelaţiei (Beer Lachai-Roi). Întrucât verbul aici utilizat poate avea şi valoare 'a jeli', iar contextul situaţional este potrivit pentru utilizarea acestui sens, şi având în vedere că, câteva versete mai jos, ni se spune că, prin căsătoria cu Rebeca, Isac şi-a mai domolit dorul de mamă, se pare că, în acest moment, Isac este arătat ca fiind într-o etapă de echilibrare după moartea mamei sale, depăşind etapa jelitului, ajuns în cea de autocunoaştere prin meditaţie profundă, când accede la un nivel superior de contact cu Divinitatea. În acest fel, momentul venirii Rebecăi va coincide cu momentul în care Isac va fi purificat de suferinţa morţii mamei sale, capabil să se înscrie pe orbita destinului unui urmaş al lui Avram.

BDD-A804 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:05 UTC)

Gerarba", respectiv. „et *peregrinatus est* in Geraris". Cazul este interesant deoarece, de fapt, *venit*, precum *striin*, trebuie să fie nume şi nu verb, ceea ce, depăşind aparenţa formală a grupului respectiv, face să nu mai fie vorba despre o construcţie verbală din categoria aici discutată, ci despre un predicat nominal.

3.5. Această construcţie poate apărea şi în situaţii în care limba română ar fi cerut un verb pronominal. Astfel apar: „Când, amu, Iacov *era deşteptat* din somn zise" (*Gen*., 28, 16), în textul maghiar: „mikor kedig Iacob *felserkent volna* álmabol monda", în cel latin: „cumque *evigilasset* Iacob de somno ait"; „Când văzu Liia cum că *era stătută* de-a naşterea" (*Gen*., 30, 9), în textul maghiar: „Mikor Lea lata, hogy *szünt volna* à szülestöl", în textul latin: „parere desisset". Alături de alte cauze (în special urmarea rigidă a topicii din versiunea tradusă - situaţie care, totuşi, nu este caracteristică autorului PO), tendinţa de a calchia astfel de construcţii poate genera mici distorsiuni ale textului: „După aceaea Lot *era despărţit* de Avraam, zise Domnul lu Avraam" (*Gen*., 13, 14), după: „Minekvtanna Loth *elualt uolna* Abramtol, monda az WR ABRAMNAC", în *Vulgata*: „dixitque Dominus ad Abram postquam *divisus est* Loth ab eo". În acest caz, pe fondul voinţei de a reproduce construcţia din textul maghiar, apoi - considerând secvenţa ca uşor de tradus -, pe fondul încercării de a păstra topica maghiară, forma *minekvtanna* nu este redată prin *după ce*, cum ar fi trebuit în acest caz, ceea ce conduce la o uşoară forţare a limbii române.

3.6. Cazurile de mai jos diferă sensibil de cele până acum prezentate, deoarece forme din textul maghiar şi din cel latin, care, în mod obişnuit sunt echivalate prin forme româneşti compuse, sunt traduse prin forme simple. Apar astfel: „Şi împlu Domnedzeu în a şaptea zi lucrul său ce **făcu**, şi odihni în a şaptea dzi de toate lucrure ce *era făcut*. / Şi blagoslovi a şapte dzi şi sfinţi ea, căce că în aceaia *era odihnit* de toate lucrurele sale, ce Domnedzeu rodi şi **făcu**" (*Gen*., 2, 2-3), unde se urmează atât *Vulgata*: „conplevitque Deus die septimo opus suum quod ***fecerat*** et requievit die septimo ab universo opere quod *patrarat* / et benedixit diei septimo et sanctificavit illum quia in ipso *cessaverat* ab omni opere suo quod creavit Deus ut ***faceret***", cât şi versiunea maghiară, sensibil diferită pe alocuri de cea latină: „Es eképen vegezé el az Isten Hetedic Napon az ö Chinalmanyat, mellyet *chinal vala*, es meg nyuguuec a Hetedic Napon, minden ö chinalmanyatol, kit *chinal vala*. / Es meg álda az Isten a Hetedic Napot, es meg szentöle ötett: miert hogy eyen *nyugott vala* meg minden ö chinalmanyatol, mellyet terömte az Isten, es **chinala**". Din cele patru forme subliniate în cele două versete, doar ultima poate fi considerată ca inspirând (sau chiar generând) ceea ce apare în textul românesc. Formele din textul latin, însă, deşi pot fi redate în limba română prin forme simple (fapt care, după cum se va vedea mai jos, se petrece destul de des), au, în asemenea traduceri, corespondente compuse. Cu toate acestea, autorul PO preferă, aici, doar în două rânduri astfel de forme, în celelalte două cazuri traducând secvenţele respective prin forme simple. Este o situaţie care va fi ilustrată în cele ce urmează şi care caracterizează, în general, traducerile din spaţiul transilvan.

Acelaşi amestec de forme apare şi în: „Şi când *ară fi deşchizând* vădzu porobocul şi, iaca, porobocelul *plângea*. Lăsă-i-se milă de el şi dzise: «Dentre porobocii jidovilor iaste»" (*Ex*., 2, 6), verset care urmează versiunii maghiare: „Es mikor *meg nytotta volna* lata à gyermetsket, es ime à gyermetske *sir vala*: könyerüle rayta es monda: à Sidoc gyermekec közzül valo", şi nu celei latine: „*aperiens* cernensque in ea parvulum *vagientem* miserta eius ait de infantibus Hebraeorum est". Deşi urmează textul

BDD-A804 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:05 UTC)

care prezintă o formă vizibil analitică (*sir vala*), textul românesc preferă imperfectul sintetic *plângea*. De asemenea, sub *Gen*., 37, 2: „Când Iosif de doispredzeace ani ară fi, oile *socotiia* cu fraţii săi", „Mikor Ioseph tizenhét esztendös volna, iuhokat *öriz vala* az ö battyaiual".

Greşeala *doisprezece* pentru *şaptesprezece* (în *Vulgata* Iosif avea şaisprezece ani la acea vreme) arată că traducerea a urmat textul maghiar, fără consultarea unui alt text[11]. În limba maghiară numeralul, *hét* 'şapte' (partea finală a numeralului din text) seamănă foarte mult cu un alt numeral care, în respectiva poziţie, are forma *két* 'doi'. Ἰωσὴφ δὲ δέκα καὶ ἑπτὰ ἐτῶν ἦν ποιμαίνων τὰ πρόβατα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ, „Joseph autem decem et septem annorum erat, pascens oves patris suis cum fratribus suis" (*Septuaginta*), „Ioseph cum sedecim esset annorum pascebat gregem cum fratribus suis" (*Vulgata*).

3.7. Cele ce preced permit unele observaţii preliminare. În primul rând, privind la secvenţele care conţin forme de tipul celor în discuţie, se observă că textul maghiar prezintă două rânduri de astfel de forme (analitice): unele se creează cu ajutorul formei *vala* (cele ce exprimă un preterit), altele cu ajutorul formei *volna* (cele ce exprimă un perfect). Textul latin, la rândul său, poate prezenta - în funcţie de anumite circumstanţe pe care respectivul context le are de exprimat - forme verbale de indicativ imperfect şi perfect, de conjunctiv imperfect, participii, gerundive, construcţii cu ablativul etc. Această complexitate reflectată de către textul latin se datorează, în special, la două caracteristici: a) o anumită independenţă pe care, datorită concepţiilor şi cunoştinţelor sale, autorul traducerii o manifestă faţă de textele pe care le are de tradus; b) tendinţa accentuată de a reflecta asupra rezultatului traducerii (asupra textului care, treptat, apare ca urmere a traducerii), dată de aceea că, la baza respectivei traduceri nu se află un singur text ci două sau mai multe. Probabil că acest element este mult mai important decât pare, având o pondere incalculabilă în travaliul actului de traducere, precum şi în rezultatul final[12].

3.8. Corespondenţa aceasta, însă, nu este perfect reflectată de situaţiile din textul românesc. De fapt, lipsa de consecvenţă a textului românesc se înscrie în cadrele mai sus schiţate. Având ca model nu doar textul maghiar, ci şi pe cel latin, de asemenea, urmând o anumită concepţie care, aşează destinatarul concret al textului într-o poziţie

[11] Deşi consultarea paralelă, de către autorul *Paliei de la Orăştie*, a celor două texte străine, maghiar şi latin, poate fi considerată destul de regulată, există semne - destul de puţine, însă -, care pot arăta că, foarte rar şi pe porţiuni extrem de mici, traducătorul român - din diferite motive, probabil că uneori, considerând că scăderea dificultăţii textului îi poate permite o viteză mai mare - pare a se fixa doar pe una dintre cele două versiuni. Altfel, explicaţii pentru situaţiile - iarăşi, extrem de rare - precum cea de mai sus, ar fi greu de găsit (este, totodată, posibil ca, aflându-se între două soluţii care se exclud reciproc, traducătorul să fie pus în situaţia de a da credit uneia dintre versiuni, neluând în seamă sau fiind nevoit să ignore ceea ce apare în cealaltă).

[12] Un traducător care are în faţă un singur text, sau care doar consultă sporadic unul sau chiar mai multe texte, nu numai că este stimulat doar într-o singură direcţie: urmarea fidelă a textului de tradus aşa cum este el, dar nici nu are cum să-şi dezvolte spiritul critic necesar unei traduceri de calitate. Centrându-se pe singurul text pe care îl are şi care, ca sursă unică, devine reper, traducătorul lipsit de perspectiva comparativă rămâne lipsit de numeroase elemente necesare actului traducerii. Celălalt traducător, deşi riscă să problematizeze fiecare secvenţă a textului, observă mult mai lesne problemele textelor model, ale limbii în care traduce, precum şi posibilităţile pe care care le dezvoltă textul care iese din mâinile sale, dar şi posibilităţile sale de libertate faţă de forma textului de tradus.

BDD-A804 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:05 UTC)

centrală şi care, totodată, se interesează de eficienţa rezultatului traducerii din perspectiva sistemului limbii române, traducătorul *Paliei de la Orăştie* optează pentru o combinare a celor două modele, maghiar şi latin, de unde un anumit amestec al formelor, care dă impresia de inconsecvenţă. Privind la situaţia din cele două texte străine, relativ la rezultatele care apar în textul românesc, se pot face constatări pline de semnificaţii pentru înţelegerea caracteristicilor acestei traduceri.

În cazuri precum: „Şi Noe făcu tot ce **porânci** lui Domnul" (*Gen*., 7, 5), dar: „Es Noe mind meg müuele aszt a mitt Isten *parancholt vala*" şi: „fecit ergo Noe omnia quae *mandaverat* ei Dominus"; „făcură cum **porâncise** lor Domnul" (*Ex*., 7, 10), dar: „es eképen chelekednec, mikepen az WR *meg hadta vala* önekic" şi: „fecerunt sicut *praeceperat* ominus"; „Şi Iosif pomeni de pre ceale vise carile **văzuse**" (*Gen*., 42, 9), dar: „Es Ioseph meg emleközec az almakrol, melyeket ö felölec *latot volna*" şi: „recordatusque somniorum quae aliquando *viderat*", atât textul maghiar, cât şi cel latin prezintă forme care, în mod curent, după cum s-a văzut mai sus, se redau în limba română prin forme compuse.

Exemple precum: „Lot, iară, **şedea** în poarta Sodomului" (*Gen*., 19, 1), dar: „Loth kedig *ül vala* Sodomanac kapuyaba", „*sedente* Loth in foribus civitatis"; „vadră **ducea** pre umăr" (*Gen*., 24, 15), dar: „es egy vedret *viszen vala* válan", „*habens* hydriam in scapula"; „Şi când **rădică** ochii săi şi *căută*, iaca, înaintea lui trei bărbaţi *stau*, şi deaca *văzu* pre ei" (*Gen*., 18, 2), dar: „Es mikor ö szömeit *felemelte volna* es *nezne*: Ime elötte harom firfiu *ál vala*. Es mikor öket *latta volna*", „cumque *elevasset* oculos apparuerunt ei tres viri *stantes* propter eum quos *cum vidisset*", ilustrează acele situaţii în care textul românesc prezintă imperfectul în forma sa simplă, textul maghiar prezintă forme compuse, în vreme ce textul latin nu poate fi socotit ca model pentru textul românesc.

Într-un caz precum cel de sub *Ex*., 6, 2: „Şi când *ară fi deşchizând* vădzu porobocul şi, iaca, porobocelul **plângea**. Lăsă-i-se milă de el şi dzise: «Dentre porobocii jidovilor iaste»", alături de: „Es mikor *meg nytotta volna* lata à gyermetsket, es ime à gyermetske ***sir vala***: könyerüle rayta es monda: à Sidoc gyermekec közzül valo", unde textul maghiar este cel urmat, iar nu cel latin („***aperiens*** cernensque in ea parvulum ***vagientem*** miserta eius ait de infantibus Hebraeorum est"), traducătorul PO combină cele două modalităţi de redare, analitică şi sintetică.

În toate aceste situaţii, textul românesc pare a nu avea un model, traducătorul român preferând formele curente în limba română, deşi, în situaţiile cu care s-a exemplificat ceva mai sus, acelaşi traducător îşi urmează modelele culte. Fără a înlătura complet o astfel de posibilitate, având în vedere că, deşi traducea într-o limbă prea puţin exersată în direcţia cultă şi pentru un cititor care, astfel, pe lângă feluritele dificultăţi ale textului, nu avea nevoie de un surplus de dificultăţi, dat de prezenţa unor structuri care nu-i erau familiare, privind la exemplele următoare se poate observa caracterul verosimil al unei alte posibilităţi. Situaţii precum: „iară Avraam încă înainte Domnului **sta**" (*Gen*., 18, 22), dar: „Abraham kedig még az WR elött *ál vala*", alături de: „Abraham vero adhuc **stabat** coram Domino"; „Şi Domnul duse-se deaca **svărşi** beseada cu Avraam" (*Gen*., 18, 33), „Es az WR el mene minekutanna *eluegeszte volna* beszedet Abrahammal", „abiit Dominus postquam **cessavit** loqui ad Abraham"; „că în Sodoma **lăcuiia**, şi numai câtu se duseră" (*Gen*., 14, 12), dar: „Mert Sodomaba *lakic vala*, es menten menénec", „qui **habitabat** in Sodomis"; „Şi cel tinăr nu vru de să treacă acest

BDD-A804 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:05 UTC)

lucru, că vărtos tare **îndrăgiia** fata lui Iacov" (*Gen*., 34, 19), dar: „Es az iffiu nẽ halaszta el eszt é dolgot, mert igen *szereti vala* Iacobnac leanyat", „nec distulit adulescens quin statim quod petebatur expleret **amabat** enim puellae valde"; „Când Iosif de doispredzeace ani ară fi, oile **socotiia** cu fraţii săi" (*Gen*., 37, 2), dar: „Mikor Ioseph tizenhét esztendös volna, iuhokat *öriz vala* az ö battyaiual", „Ioseph cum sedecim esset annorum **pascebat** gregem cum fratribus suis", prezintă un text maghiar care foloseşte în mod consecvent structurile compuse, în vreme ce textul românesc, precum cel latin prezintă forme de imperfect sintetic. Ceea ce este cel mai demn de a fi remarcat în aceste exemple este faptul că, cu excepţia primelor două cazuri, pentru care este greu de arătat care dintre cele două versiuni străine a servit drept model textului românesc, în celelalte, *Palia de la Orăştie* este, cu siguranţă, edificată urmând textul maghiar.

Situaţia cea mai relevantă, în acest sens, se află la finalul seriei. Greşeala *doisprezece* pentru *şaptesprezece* (în *Vulgata* Iosif avea şaisprezece ani la acea vreme) nu apare decât în textul maghiar. În limba maghiară numeralul, *hét* 'şapte' (aflat în partea finală a numeralului compus din text), în această poziţie, se deosebeşte doar printr-un singur sunet de numeralul pentru 'doi': *két*. Greşeala din textul românesc, aşadar, întăreşte argumentul urmării, în acest loc, a textului maghiar de către cel românesc. Acest element se adaugă cu putere observaţiei că segmentele în discuţie, luate în integralitatea lor, nu pot fi puse pe seama textului latin, doar pe a celui maghiar.

3.9. Cele de mai sus arată că traducătorul român, consultând ambele texte model, a observat faptul că textul său poate conţine, în poziţiile respective, o formă obişnuită de imperfect, precum textul latin, neexistând o constrângere în această direcţie. Alături de această constatare, urmată de o acţiune în acest sens, prezenţa în *Palia de la Orăştie* şi a celuilalt tip de formă derivă dintr-un raţionament mai complex. În primul rând, textele traduse din slavonă (sursă declarată a *Paliei de la Orăştie*, declaraţie fără vreun suport real), în spaţiul românesc, prezintă această construcţie ca pe o caracteristică marcatoare. Era, deci, necesar, ca traducătorul PO să-şi legitimeze, şi în acest fel, lucrarea. Fiind vorba despre o construcţie provenind din limba de cultură în spaţiul românesc, relativ curentă în vechile traduceri religioase, confirmată şi de *Vulgata*, şi de *Pentateuhul* lui Heltai, traducătorul român trebuia, încă o dată, să ţină seama de această tradiţie. Totodată, însă, felul în care se constituie PO arată un traducător dispus şi competent în a reda structuri caracteristice textelor model, dar şi capabil să promoveze structuri ale limbii române, chiar să creeze structuri în spiritul acestei limbi, uneori, ce-i drept, inspirându-se din textele model. În felul acesta, chiar într-o porţiune de text românesc care, nicicum, nu poate fi pusă pe seama influenţei latine, PO nu conţine nici măcar o singură formă de imperfect perifrastic, deşi acestea abundă în textul maghiar, cel pe care se edifică respectivul verset: „Şi tot însul, cine *rădica* argint şi arame, *aducea* Domnului în dar. Şi toţi, la cine *se afla* lemn de setim, *ducea* pre slujba lu Domnedzeu, usebi-usebi pre toată lipsa" (*Ex*., 35, 24), „Es minden, à ki ezüstet es értzet *emel vala fel*, az WRnac *hozza vala* aiandokba. Es minden, à kinél Setimfa *talaltatic vala*, *viszi vala* az Isten szolgalatyanac külemkulemb szükségére", „argenti et aeris metalla obtulerunt Domino lignaque setthim in varios usus".

3.10. Prezenţa construcţiilor *a fi + participiu*, în textul *Paliei de la Orăştie* constituie o marcă, nu atât a imitării unui model străin, cât a faptului că traducătorul (pe lângă o incontestabilă tendinţă de a nu sminti prea mult forma textului) este conştient de valoarea şi semnificaţia acestora. Faptul că aceste construcţii nu sînt prezente în toate

BDD-A804 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:05 UTC)

situaţiile în care un model sau altul ar fi cerut-o (în special cel maghiar) semnifică, în primul rând, capacitatea traducătorului român de a lucra concomitent cu două modele, nu mereu aflate concordanţă, extrăgând din fiecare elemente şi sugestii în măsură să îmbogăţească realmente rezultatul muncii sale. Indiferent de faptul că un anumit segment al textului românesc s-a putut edifica urmând exclusiv una dintre cele două surse, prin aceea că, în mod constant, avea loc o consultare paralelă a celor două surse străine - capacitatea de observare, de către traducătorul român, a corespondenţelor dintre cele două texte neputând fi negată -, caracterul compilatoriu al textului *Paliei de la Orăştie* se arată a fi nu doar în afara oricărui dubiu, ci şi preponderent. În aceste condiţii, se certifică unele observaţii date şi confirmate de analiza întregului text, dar valabile - cel puţin parţial - şi pentru alte traduceri româneşti vechi. Traducătorul PO observa, în urma consultării paralele a celor două modele, caracteristicile de construcţie ale acestora, dar şi compatibilitatea acelor caracteristici cu cerinţele sistemului limbii române, precum şi cu posibilităţile cititorului de a pătrunde textul. Chiar dacă această grijă a traducătorului nu reuşea mereu să rămână centrală şi fundamental determinantă în deciziile sale, echivalările pe care traducătorul român le face - în destul de multe situaţii încât să putem considera că nu este vorba despre nişte accidente - se arată a fi inspirate din astfel de experienţe. Procesul acesta se petrece indiferent de faptul că, uneori, versetul tradus pe urmele versiunii maghiare (ori latine) conţine câte un element luat direct din textul latin (ori maghiar) sau modelat în chipul sugestiilor oferite de textul latin (ori maghiar). Înţelegem astfel că punerea la contribuţie a celor două texte a fost - firesc, în măsura capacităţilor respectivului traducător - totală, în fapt, foarte puţine elemente ale celor două texte scăpând trierii şi analizelor traducătorului român.

3.11. Situaţia vechii române literare, aşa cum este aceasta reflectată la nivelul vechilor traduceri religioase, este descrisă de O. Densusianu în volumul al doilea al *Istoriei limbii române* într-un mod cu care suntem întru totul de acord. Având a face cu un aspect literar într-un stadiu care tocmai se constituia prin astfel de scrieri, cu scriptori, în majoritate, depăşiţi de cerinţele unei astfel de întreprinderi, precum şi cu presiuni puternice din partea limbilor de cultură, limba română a acelor texte prezintă destule carenţe şi neajunsuri[13]. Această etapă, însă, care se constituie într-una dintre caracteristicile definitorii al vechii române, nu este lipsită de situaţii care diferă sensibil de cele comune. Într-adevăr, există texte vechi care sunt întocmite de traducători şi revizori înarmaţi cu un serios bagaj de cunoştinţe, atenţi la textul de tradus, la limbă română, la cititor şi, mai ales, animaţi, pe cât este posibil, de dorinţa de a edifica, prin textul lor, un aspect literar românesc relativ bine închegat. Privind la majoritatea traducerilor de texte slavoneşti ale secolului al XVI-lea - provenind de la nişte traducători preocupaţi, parcă, doar de simpla încheiere a lucrului, atenţi la forma textului şi la felul în care textul slavon reuşeşte să se reflecte în traducerea sa românească, aproape neglijenţi faţă de receptor, de conţinutul textului şi faţă de cerinţele elementare ale limbii române, textul *Paliei de la Orăştie* apare ca un important pas înainte, pe calea

[13] Vezi Densusianu *Istoria*, II. Studiul aplicat al textelor vechi, din perspectivă diacronică prospectivă, ne-a condus la aceleaşi concluzii cu cele ale învăţatului bucureştean, nuanţările şi ajustările operate rămânând minore, în comparaţie cu complexitatea realităţii studiate, cu dificultatea de a surpinde un stadiu atât de polimorf, datorat unui conglomerat de cauze (vezi Al. Gafton, *Hipercorectitudinea*, în special p. 41-46, idem, *După Luther*, în special p. 47-64).

BDD-A804 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:05 UTC)

edificării aspectului literar al limbii române vechi. Depăşind momentul imitaţiei textelor străine, şi - parţial - pe cel al însuşirii şi reproducerii modelului, autorii *Paliei de la Orăştie* intră în categoria, destul de subţire, a celor care sunt preocupaţi de felul în care arată textul lor, ca text redactat într-o limbă dotată cu un aspect literar, destinat unui receptor concret. Este de remarcat faptul că, nu peste multă vreme, autorii *Noului Testament de la Bălgrad* se vor arăta animaţi de acelaşi tip de preocupare. Fireşte, această trăsătură nu este una definitorie, dar este mai mult decât prezentă, se poate spune că este preponderentă. Textul PO conţine, şi el, destule elemente care îl încadrează în rândul textelor secolului al XVI-lea. Destule probleme de traducere, începând cu greşelile - banale, sau generate de cauze întreţesute - şi încheind cu problemele insurmontabile ale unei limbi brudii, grevează acest text. Încă o dată, studiul traducerii PO, la nivel sintactic şi lexical, este în măsură să evidenţieze într-o proporţie edificatoare strădaniile - reuşite, nereuşite, precum şi absenţa acestor strădanii - ale traducătorilor români ai acestui text de a construi un text care să îndeplinească mai multe deziderate: inteligibilitate pentru cititor, fidelitate la nivel de conţinut, compatibilitate cu structurile limbii române, dar şi depăşirea cerinţei de adecvare a textului la modelul său străin, înglobarea acesteia într-o încercare superioară: aceea de a contribui la edificarea aspectului literar românesc[14].

3.12. În cadrul acestui travaliu, situaţia construcţiilor până acum prezentate se arată a fi supusă nivelului de dezvoltare al compartimenului sintactic al limbii române vechi. Constrângerile literalismului îşi găsesc o supapă în posibilităţile unui sistem în care topica era destul de liberă, între formă şi conţinut neexistând mereu o relaţie foarte strictă. În plus, punând limba pe hîrtie, scrisul oferea posibilităţi nelimitate de punere în act a realizărilor concrete ale vorbirii şi ale normei incipiente. Această concurenţă abia, va putea degaja, din întregul tumult, norme şi principii de selecţie, chiar dacă destul de slabe în secolul al XVI-lea şi chiar în secolul următor, mai ales dacă privim la nivelul global al limbii române[15]. Alături de acestea, însă, trebuie avute în vedere şi unele realităţi cât se poate de semnificative, caracteristice pentru cele două secole, în special pentru secolul al XVI-lea:

În primul rând, existenţa unei evidente lipse de uniformitate la nivelul limbii române, în general. Aceasta se poate lesne constata atât dacă privim la nivelul unei perioade, observate într-un anumit spaţiu românesc, cât şi dacă privim la nivel de ansamblu. Trăsătura se referă, mai cu seamă, la manifestarea cu putere a unor tendinţe contrarii [tendinţa de a imita un model (CB), tendinţa de a urma graiul local, care ajunge la aceea de a produce o normă literară în concordanţă cu acesta (CV, CS), tendinţa de a împrumuta elemente ale altor graiuri (NTB, PO), tendinţa de a produce un text inteligibil

[14] Plecând de la încercarea noastră de a găsi o cale de a ne exprima cu maximă circumspecţie asupra acestui deziderat al celor vechi, este de făcut o observaţie. Acolo unde se găsesc astfel de acte ce ţin de un moment auroral, se poate uşor constata că o astfel de exprimare ponderată asupra lor se justifică doar din perspectiva actuală. În fapt, devenind conştienţi de momentul la care ajuseseră, de posibilităţile pe care le aveau, acei bărbaţi se manifestă ca şi cum s-ar fi dorit a fi creatori de limbă. Faptul acesta, şi nu o părelnică modestie prudentă, constituie, realmente, un indice al perspectivei insuficiente pe care o aveau asupra modalităţilor complexe de constituire ale unei norme literare.

[15] Vezi şi două interesante studii avându-l ca autor pe D. Moldovanu: *Formaţiile premorfologice din limba română veche*, în ALIL, t. XXVI (1977-1978, p. 45-68 şi *Date noi privind coeziunea grupurilor morfosintactice în limba română veche*, în AUI, t. XXVIII-XXIX (1982-1983), p. 112-120.

BDD-A804 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:05 UTC)

(PO, NTB, VS), tendința de a produce o normă literară în concordanță cu un model cult de prestigiu (BB), tendința de a produce o normă literară, atât pe baza graiului local, cât şi pe cea a unui model străin (VS, CP)]. Apoi, nu poate fi neglijată capacitatea (destul de ridicată în unele cazuri) pe care traducătorul o dezvoltă în direcţia adoptării unui model pe care, apoi, să-l aplice în situații care i se par a fi similare cu cea în care a găsit modelul. Ceea ce, însă, este cât se poate de important, fiind necesar a se menționa, este faptul că respectivele construcţii apar la fel de dizlocate, precum în română, şi în limbile pe care aceasta şi le ia drept model (slavona, sau maghiara, de pildă). Sub acest aspect, nu avem a face cu altceva decât cu o imitare obişnuită a unui model străin, aşa cum se constată şi în alte situații. În continuare, de cele mai multe ori, nu avem a face decât cu tendința de a produce forme marcate [+ cult], traducătorul, revizorul, cărturarul producând astfel de forme şi în cazuri fără legătură cu precedentele, adică neconstrâns de vreun model, dar imitând unul deja deprins. Aşadar, este vorba despre un proces de adoptare a unei modalități, a unui mijloc de exprimare, care, apoi, este reprodus independent de sursele şi situațiile de proveniență ale respectivului model.

În al treilea rând, nu pot fi ignorate posibilitățile (destul de slab realizate, ce-i drept, dar nu complet nevalorificate) de a menține astfel de construcţii din cauze de ordin stilistic. Dimpotrivă, arhaizându-se şi fiind conotate - cel puțin într-o anumită măsură şi la un anumit cerc de creatori şi de utilizatori de texte - cu nuanța [+cult], eventual [+ bisericesc] astfel de expresii îşi găsesc, în astfel de texte, utilitatea şi funcționalitatea, mai mult sau mai puțin potrivit fiind acest fapt, din perspectiva noastră, dar în mod adecvat, din perspectiva celor două categorii menționate.

În sfârşit, există destul de multe situații în care traducătorii de texte vechi arată că traduceau cuvinte, în înşiruirea lor din textul de tradus, faptul acesta reflectând fie o „tehnică de traducere" primitivă, fie un nivel. Acesta din urmă nu este nici pe departe cazul traducătorului *Paliei de la Orăştie*. Pentru acest traducător, construcţiile de mai sus sunt cunoscute, deşi sunt semne clare că nu-i sunt prea familiare şi, aşadar, nu le preferă. Acesta pare a fi motivul pentru care, după reticențele începutului, urmează uzul, apoi abuzul, în cele din urmă abandonul. Gradația aceasta, observabilă la nivelul întregii traduceri, arată că, socotind-o prea puțin utilă limbii române, traducătorul, după ce a utilizat construcția (în mod interesat, căci avea de demonstrat unei părți a Bisericii că este adevărat ceea ce s-a scris în *Prefață*: traducerea urmează textul ebraic, pe cel grecesc şi pe cel slavon, toate aceste texte, recepte pentru Biserica Ortodoxă, fiind din categoria celor care prezintă aceste construcţii din abundență), ne dovedeşte că aceasta nu era indispensabilă limbii române. În plus, deşi posibilitățile sintactice ale limbii române îi oferă libertăți, fiind vorba despre o construcție străină (şi în limbi precum slavona, ori maghiara dizlocarea constituie o posibilitate pentru care autorii pot opta sau nu), cu anumite conotații, atunci când o foloseşte, autorul român preferă să o pună la lucru, pe cât posibil, în felul şi în condițiile în care ea se manifestă în textul străin. Utilizarea unei astfel de construcţii în textele româneşti este o problemă de opțiune, determinată de anumiți factori, dar care, aşadar, nu au forța unui act coercitiv căruia traducătorul nu i se poate sustrage.

4. Modelul latin este urmat şi în situații, în care avem a face cu forme reflexive şi de reflexiv pasiv. Această caracteristică destul de pregnantă în arie transilvană poate ține şi de condițiile în care limba română a evoluat aici. Aflându-se, în primul rând, pe teritoriul care, odinioară fusese cucerit de romani, şi suferind, apoi, felurite tipuri de

BDD-A804 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:05 UTC)

influenţe străine, dar nu la fel de presante şi de constante precum românii de peste munţi, zona a putut prezerva mai bine anumite trăsături pe care le-a moştenit din strat. De aceea, mai mult decât în alte zone care s-au aflat sub cucerire romană, elementul latin, devenit românesc, s-a fortificat aici. Tot la nivel popular, spre deosebire de ceea ce s-a petrecut în Moldova şi Muntenia, influenţei slave i-a urmat o alta, le fel de insistentă şi de puternică: influenţa maghiară. La nivel cult, rolul pe care l-a avut slavona (eventual, greaca) în Moldova şi în Muntenia, a fost aici jucat de maghiară şi de latină[16].

5. În sfârşit, un al treilea tip de construcţii străine, caracteristic ebraicei biblice, prezent atât în *Pentateuhul* lui Heltai, cât şi în *Vulgata*, se ilustrează prin exemple precum: „mie făgădaş făgăduişi" (*Gen*., 31, 13), „ennekem fogadast fogadal", „votum vovisti mihi"; „Şi Iacov făgăduită făgădui şi zise" (*Gen*., 28, 20), „Es Iacob fogadast fogada es monda", „vovit etiam votus dicens" (*Vulgata*)[17]; „cu moarte veri muri" (*Gen*., 2, 18), care nu poate urma magh.: „Halalnac Halaláual halsz", ci: „morte morieris"[18].

Abrevieri

BB = *Biblia* de la Bucureşti, 1688.
CB = *Codicele Bratul*, ediţie de text de Al. Gafton, Iaşi, 2003.
CP = *Texte de limbă din secolul XVI* reproduse în facsimile îngrijite de I. Bianu, membru al Academiei Române. *IV. Lucrul Apostolesc. Apostolul tipărit de diaconul Coresi la Braşov în anul 1563*, Bucureşti, 1930.
CS = *Codex Sturdzanus*, Studiu filologic, studiu lingvistic, ediţie de text şi indice de cuvinte de Gh. Chivu, Bucureşti, 1993.
CV = *Codicele Voronețean*, ediţie criticã, studiu filologic şi studiu lingvistic de Mariana Costinescu, Bucureşti, 1981.
Ex. = Exodul.
FA = Faptele Apostolilor.
Gen. = Geneza.
NTB = *Noul Testament*, tipărit pentru prima dată în limba românã la 1648 de către Simion Ştefan, mitropolitul Transilvaniei, reeditat după 350 de ani cu binecuvântarea înalt prea sfinţitului Andrei, arhiepiscopul Alba Iuliei, Alba Iulia, 1998.
PO = *Palia de la Orăştie 1582*, editie de V. Arvinte, I. Caproşu, Al. Gafton si S. Guia, vol. I, Iaşi, 2005.
VS = Dosoftei, *Viaţa şi petreacerea svinţilor*, Iaşi, 1682-1686.

[16] Această influenţă conjugată, prezentă într-un text precum NTB, care urmează *Paliei de la Orăştie* la nici şapte decenii) (pentru care vezi *Biblia 1688*, II, p. LXXVI-LXXVII) se poate ilustra cu situaţii precum: „acolo *se era părîţi*" (*Gen*., 26, 20), „pro illo quoque *rixati sunt*", „ott *patuarkodtanac vala*" şi: „în temniţă, în carea Iosif *prins se ţinea*" (*Gen*., 40, 3), alături de: „in carcerem (...) in quo *erat vinctus* et Ioseph" „à tömletzbe, melybe Ioseph *fogua tartatic vala*".

[17] În textul *Septuaginta*: Καὶ ηὔξατο Ἰακὼβ εὐξὴν, λέγων, „Et vovit Iacob votum, dicens".

[18] Vezi, însă şi situaţiile în care textul românesc este fidel celui maghiar, neurmînd *Vulgata*: „cu moartea morţiei veri muri" (*Gen*., 20, 7), „halalnac halalaual halsz", „morte morieris" şi: „cu moartea morţiei va muri" (*Gen*., 26, 11), „halalnac halalaual hallyon", „morte morietur" (*Vulgata*), θανάτῳ ἔνοχος ἔσται, „morte obnoxius erit" (*Septuaginta*), cazuri în care construcţia intensivă, prin exagerare, devine un nonsens, apoi: „tot oarecine va face lucru sămbăta, cu moarte să moară" (*Ex*., 31, 15), „Minden valaki dolgot teszen szombaton, halállal hallyon", „omnis qui fecerit opus in hac die morietur". Pentru situaţia din NTB şi din BB vezi *Biblia 1688*, I, p. XLII, XLVII, L-LI şi II, p. LXXIV-LXXV.

BDD-A804 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:05 UTC)

The translation of *Palia de la Orăştie* reflected in Hebrew-origin constructions

The types of constructions analyzed in this study prove the existence of a literary contact between the Romanian, Hungarian and Latin languages. At the same time, it reveals that the translators of *Palia de la Orăştie* mastered the methods of rendering these types of constructions in Romanian.

The presence of Hebrew-origin constructions in the Romanian text may be due to two causes: either the faithful reproduction of the original text, or the use of an accustomed model, absent in situ in the source text. This oscillation is mainly caused by the Romanian linguistic norm, which was barely at the beginning. Its explanations may also reside in this type of constructions being inadequate to the Romanian language system. The production and occasional use of these constructions demonstrate the relation between the possibilities and the propensities of the Romanian language.

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi
România

BDD-A804 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:05 UTC)

BDD-A804 © 2007 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 08:54:05 UTC)